

le kellene jönni egy intézeti értekezletre, hogy megbeszéljük, ki mit tanítson, milyen órákat tartson.” És nekem imponált volna ez a debreceni félállás, hiszen mégiscsak az *alma mater* ajánlata. Azé, ahonnan 15 évvel korábban elküldtek, most mégis oda hívnak. Na de amikor Bécsy azt mondta, hogy azt tanítasz, amit akarsz, mert az egyetemen arról kell előadásokat tartani, amivel éppen a legelmélyültebben foglalkozunk, akkor ez eldőlt. És Attila hosszú időre meg is sértődött rám emiatt. Ezt persze én sem viseltem jól, mert nagyon nagyra becsültem mind a munkásságát, mind az emberiségét. Hosszan kellett győzködnöm magam afelől, hogy emiatt a döntésem miatt nem szabad szégyenkezni. De ezt aztán később szerencsére meg tudtuk beszélni.

Szélességi körök

A KILENCVEN ÉVES GÖMÖRI GYÖRGGYEL JUHÁSZ TIBOR BESZÉLGET

Juhász Tibor: Az *Alföld* egyik legrégebbi és legidősebb szerzője vagy, először az 1956/3-as lapszámban jelentél meg, az akkori szerkesztőség lengyel műfordításokat publikálhatott tőled, Tuwim és Gałczyński verseit ültetted át magyarra. Úgy tűnik számomra, hogy a folyóirat kiemelten fontos a pályád alakulása szempontjából, hiszen az *Alföld*del ápoltd kapcsolatot nagy szerepe volt abban, hogy az emigráció ellenére jelen lehettél a magyarországi kulturális életben. Áprilisban lettél kilencven éves, kalandos életutat és elképesztően kiterjedt életművet tudhatsz a magadénak. Hogyan tekintesz innen a lapra?

Gömöri György: Jól látod, az *Alföld*nek különös szerepe van hazai közléseim történetében. Először csak a *Nagyvilág*ban jelentek meg írásaim, de a hetvenes évek közepe táján már újra írtam a Nyugatra is nyitott lapoknak, közöltem újabb verseket. Ezt az új kapcsolatot Aczél Gézána és Keresztury Tibornak köszönhetem, munkásságomat a lap 2009-ben *Alföld*-díjjal is jutalmazta. Verseken kívül kritikákat és tanulmányokat szoktam küldeni a folyóiratnak, különösen örültem, amikor a szerkesztőség felkért arra, hogy írjak Markó Béla tanulmánykötetéről. A legújabb, 2022-es *Alkonyi séta* című verseskötetéről eddig csak itt jelent meg írás, a 2023/1-es számba Stermeczky Zsolt Gábor írt egy részletes és lényegében pozitív recenziót.

Juhász Tibor: Az említett fordítások is mutatják, hogy a lengyel kultúra a kezdetektől fontos a számodra. 1953 és 1956 között az ELTE magyar–lengyel szakos hallgatója voltál, de ha jól sejtem, a nevezett kultúrához fűző érzékeny viszonyodnak nem csak a tanulmányaidhoz van köze.

Gömöri György: Életemet mintegy magyar–lengyel–angol háromszögben éltem le, három kultúra terében igyekeztem mozogni, keresve a legfontosabb vonatkozási pontokat. Első idegen nyelvem különben az angol volt, amit még Sárospatakon szedtem föl az 1947–48-as tanévben, utána oroszul kellett tanulnom, de végül a harmadik nyelv, a lengyel lett a legfontosabb. Sokszor jártam Lengyelországban, kutattam

a legtöbb nagyváros könyvtárában, az utóbbi időben Krakkó szerepe fölértékelődött a szememben, kicsit Varsó rovására. Három-négy könyvet írtam angolul a lengyel irodalomról, amelyet, mondhatnám, bensőségesen ismerek. Magyarul most jelent meg a legújabb könyvem Szombathelyen, a *Norwidtól Herbertig*, amiben megírom legtöbb fontos találkozásom történetét lengyel írókkal és költőkkel. Személyes kapcsolataim lengyelekkel az évek során erősebbek voltak, mint az angliaiakkal, jobban megértjük egymást, mint – tisztelet a kivételnek – a született angolokkal vagy skótokkal. Nem csak a közös történelem, a hasonlóbb vérmérséklet miatt is.

Juhász Tibor: Londonban telepedtél le, nem meglepő, hogy műfordítóként aktívan foglalkozol az angol irodalommal is, de ne feledkezzünk meg az 1965-ös *Karácsonyi csillag* című kötetről sem, amelyben az orosz Borisz Paszternak verseit ültetted át magyarra Sulyok Vincével. Fordítottál magyar alkotókat is, Clive Wilmer cambridge-i költő-tanárral többek közt Petri György, Pilinszky János és Radnóti Miklós angol nyelvű kötetein dolgoztál.

Gömöri György: A műfordítás régi magyar költői hagyomány, Petőfitől és Aranytól napjainkig. A Szerb Antal szerkesztette *Száz verset én nem érzem idegennek*, épp olyan része kultúránknak, mint Babits, Tóth Árpád vagy Radnóti saját versei. Bár első komolyabb vállalkozásom valóban a Paszternak-kötet volt, magyarra legszívesebben lengyelből fordítok, *Az ismeretlen fa* [Washington, 1978] című kötetem a bizonyítéka, hogy mennyire ismerem a modern lengyel lírát. Valahogy kisebb a kulturális távolság Krakkó és Budapest, mint London és Szeged között. Még vagy négy európai és egy ázsiai nyelvből, indonézból is fordítottam, igaz, hogy csak Chairil Anwart, az indonéz József Attilát. Más a helyzet a magyarból angolra fordítással: ebben főleg társfordítóként veszek részt, szerencsém volt, hogy több mint ötven éve találtam egy érzékeny partnert a cambridge-i Clive Wilmer személyében, aki tizenegy évvel fiatalabb nálam, jól tud olaszul, meg még pár nyelven, és segítségemmel vagy húsz magyar költőt ültetett át angolra, amiért a többi közt 2018-ban Janus Pannonius Fordítói Díjjal jutalmazták. Clive egyébként nem beszél magyarul, hisz abban, amit eléje teszek.

Juhász Tibor: Több ízben is nyilatkoztál arról, hogy mely vállalásaid tették szükségessé az emigrációt, így ezekről a terjedelmi korlátokat is figyelembe véve én most csak vázlatosan ejtek szót. 1956. november 17-én hagyta el Magyarországot, előtte a Petőfi Kör tagja voltál, szerkesztetted a nagy jelentőségű *Egyetemi Ifjúság* című lapot, az események közepette írtál a forradalom megéléséről, sőt történelmi szereplője is voltál azoknak, hiszen október 23-án te adtál jelet ahhoz, hogy a monumentális budapesti tömegtüntetésre való menet elinduljon a bölcsészkar épületétől a Bem-szoborhoz. Változott benned valami az '56-os események és az emigrációd vonatkozásában? Vannak-e olyan elemei a szerepvállalásodnak, a történeteknek, amelyeket átértékelte?

Gömöri György: Bár a forradalomról a véleményem alapvetően pozitív maradt, az események értékelése természetesen változott a fejemben. Egyes, forradalom alatti atrocitásokat [Köztársaság tér] már akkor is elítéltem, ami viszont a fegyveres felkelés céljait illeti, én is osztoztam bizonyos illúziókban, például abban, hogy 1956-ban ki

lehetett-e önhatalmúlag lépni a Varsói Szerződésből. A többpártrendszert még elviselte volna a moszkvai vezetés (volt ilyen Lengyelországban is), de a katonai egyensúly önkényes megváltoztatása túlment a szovjet tűréshatáron. Ha Nagy Imre megpróbál egy 1945-ös finn megoldást elérni (egy szovjet katonai támaszpontot meghagyva az országban), talán még a semlegesség békáját is lenyelték volna a szovjetek. Így viszont őket is elsodorta a világpolitikai pánik, igaz, a Kádár-rendszer későbbi engedményei sem lettek volna lehetségesek 1956 nélkül. Ami pedig hírünket illeti a világban: Magyarország legfontosabb eseménye a világ szemében nem Trianon vagy a második világháborús szerep, hanem a szovjet rendszert megbolygató 1956-os forradalom.

Juhász Tibor: Szépirói és irodalomtörténetési munkáidban is nagy figyelemmel fordulsz az emigráció tapasztalataihoz. Ha nem is vonod minden esetben hasonló céltartással vizsgálat alá, hogy milyen komponensekből áll ez az élménykomplexum, a kivándorlás fenoménja a pályád világnézeti alapjává vált, és mai napig ez adja az értelmezői és önértelmezői tevékenységed gyújtópontját. Aki egyszer emigrációba kényszerül, élete végéig emigráns marad?

Gömöri György: Világnézetemet sok tekintetben '56 élménye alapozta meg, az, hogy menekültként, nem pedig kivándorlóként érkeztem Angliába. Első éveimet főleg oxfordi kollégiumom könyvtárában töltöttem, mindent elolvastam a 20. század főbb ideológiáiról és azok gyakorlati megvalósításáról – ez nem tett hivatásos antikommunistává, de megerősített demokratikus baloldaliságomban. Hogy ki hogyan lesz és meddig marad „emigráns”, az egyéni kérdés. Két barátom is visszatért Magyarországra nyugdíjazása után, az egyikük nem tudta fizetni az amerikai orvosi számlákat, a másikat visszahúzta a szíve az Újvilágból. Viszont még él Párizsban Karátson Endre barátom, aki (bár sokáig lakást tartott fenn Budapesten), úgy látszik, a legjobban ott érzi magát. Az én megrögzött emigráns-létemnek családi okai is vannak: bár feleségemmel naponta magyarul beszélek, kisebbik lányom és három fiam, hat unokám társasága nélkül még egy normális Magyarországon sem érezném jól magam, hát még a mai korrupt, álnemzeti, családi maffia-alapon működtetett országban.

Juhász Tibor: Szerkesztőként és költőként is érintett vagy az 1969-ben, Washingtonban megjelent *Új égtájak* című antológia vonatkozásában, amely az '56 óta idegenbe szakadt magyar költők műveiből nyújt válogatást. Tudom, hogy a kifejtéshez szükséges tér és idő hiányában nehezet kérdezek, de semmiképp nem szeretném elszalasztani a lehetőséget, hogy szóba hozzam az úgynevezett „nyugati” magyar irodalom értelmezői alakzatát. Mai gondolkodásod szerint milyen átfogó jellemzők állapíthatók meg róla? És hogyan tekintesz ma erre az antológiára?

Gömöri György: Azt hiszem, kevés versantológiának volt olyan széleskörű fogadtatása, mint az *Új égtájak*nak. Nemcsak Nyugaton, Magyarországon is írtak róla, még a csehszlovákiai magyar sajtó is foglalkozott vele. Ebben főszerepe volt Vas Istvánnak, aki a *Népszabadság* című pártlapban (!) úgy fogalmazott, hogy eddig nem hitte, de az antológia alapján már belátja, lehetséges magyar költészet Nyugaton. Amelynek, meglehet, esztétikai értékei fontosabbak politikai üzeneténél, bár Vas azért két költőt kiemelt,

akiket különösen kedvelt, jóllehet azok politikai verseket is írnak, és a kettőből az egyik én voltam. Ami a „nyugati” magyar lírát szerintem jellemezte, az annak sokszínűsége – belefért minden, nyelvi konzervativizmustól a legszélesebb értelemben vett avantgárdig. Ez különben kiderült Határ Győző részletes bevezetőjéből, aminek részleteivel nem értettem egyet, de lényegét illetően igen. Ha ma válogatnám az antológiát, egy-két nevet felcserélnék, de majdnem ugyanezt a gárdát vonulatnám föl, bizonyítandó, hogy a líra volt (és talán maradt is) a nyugati magyar irodalom legrepresentatívabb műneme. A leggyöngébbnek az emigrációs kritikát tartom, egy kivétellel: Albert Pál (a nemrégien elhunyt Sipos Gyula álneve) művelte azt két nyelven Párizsban, igen magas színvonalon.

Juhász Tibor: Elvándorlók és elvagyódók című, 2021-ben megjelent esszé- és tanulmánykötetted írásaiból egy sajátos irodalomtörténeti koncepció körvonalai tapinthatók ki, amely részben a címébe emelt fogalmaknak kíván érvényt szerezni. Mivel '56 után többek között Angliában, az Egyesült Államokban és Indonéziában is éltél, adódik a kérdés, hogy a Te személyes élettörténetedben felfedezni véled-e az említettek megkülönböztethetőségét. Vagy e minőségek egyidejűleg is fennállhatnak az ember életében? Voltak-e olyan időszakaid, amikor közelebb érezted magadat az egyikhez, mint a másikhoz?

Gömöri György: A modern magyar irodalom Bessenyei óta klasszikus és nyugati példák alapján jött létre, de írói és költői az egy Eötvös József kivételével nemigen utazhattak vagy élhettek külföldön. Ez módosult a huszadik században, Illyés Gyulától Faludyig és Márai Sándorig sokan kényszerültek ideiglenes vagy végleges emigrációba. Az én nemzedékem abba a kivételes helyzetbe került, hogy mivel elvándorolt, nem kellett elvagyódnia, inkább csak hazai emlékei után vágyódott néhanapján. Ami engem illet, indonéz utam, majd Amerikából való 1965-os visszatérésem után alábbhagyott a földrajzi elvagyódás, megszoktam és megszerettem Nagy-Britanniát. Egyébként a legtöbb ember 60-70 éves korában már nem a trópusok, hanem az örökre elmúlt fiatalság után vágyódik, enyhe nosztalgiával.

Juhász Tibor: Irodalomtörténeti értekezéseiddel kapcsolatban a kritika gyakran éri tetten a személyességet, amelyen egy anekdotikussággal jellemezhető, az önreprezentációs stratégiáktól sem függetleníthető argumentációs eljárást ért. Megállapításaidat gyakran támasztod alá személyes élménybeszámolókkal, vállaltan szubjektív megjegyzésekkel akkor is, amikor az angol–magyar vagy a lengyel–magyar kapcsolatokról írsz. Mesélj erről a következetesen képviselt értelmezői pozícióról!

Gömöri György: Nem hiszek az elméleti kaptafára húzott, épp most divatos kritikában, illetve irodalomtörténetben. Vannak szerzők, mint például Petőfi Sándor, akik életrajza annyira átítatja lírájukat, hogy lehetetlen őket csupán „műközpontú” alapon elemezni. A személyes találkozásoknak sajátos hangulata van, egy-egy ember gesztusaiból és más megnyilvánulásaiból, úgy hiszem, többet lehet róluk megtudni, mint ha csak papírra vetett szövegeiket ismernénk. Én legalábbis Füst Milánt vagy Szabó Lőrincet másképp olvasnám, ha nem találkoztam volna velük, de ugyanez áll az ezüstfejű Nagy Lászlóra vagy az árvaságát és traumáit megverseelő Pilinszkyre, akinek egyébként legelső angol nyelvű méltatója voltam.

Juhász Tibor: Tizenötödik versgyűjteményed, a már említett *Alkonyi séta* fülszövege tulajdonképpen megerősíti a fogadtatástörténeted konszenzuálisnak vehető megállapítását, miszerint nyelvileg inkább a modern magyar líra tendenciái jelentik a fő inspirációs forrásaidat, és nem az angol versek hagyományok. Relevanciája ellenére azért érzem különösnek ezt a megállapítást, mert, miként arra már utaltunk, költői munkásságod is egy olyan élethelyzetben teljesedett ki, amelyet az eltérő kultúrákkal, nyelvekkel történő dialógusok alakítottak. Hogyan vélekedsz ezekről az összefüggésekről? Mit tett a sajátjává az írásművészeted ezekből a párbeszédedből?

Gömöri György: Minden nézőpont kérdése. Te úgy látod, verseimre inkább hatott a modern magyar líra, mint az angol kortársak, ebben igazad van. Én viszont úgy látom, jobban hatott rám a lengyel Czesław Miłosz, meg a fiatalabb Zbigniew Herbert, mint mondjuk Orbán Ottó, vagy akitől két kötetre valót fordítottam, Petri György. A Krakó és Houston között ingázó Adam Zagajewskit „rokonabbnak” érzem a nagyszerű Ted Hughesnál és más angol költőknél. Talán egy kivétellel: az oxfordi Jamie MacKendricket mindig szívesen fordítom, mert remek humora van, közel áll hozzá a kultúrtörténet és a mai olasz líra. Még évtizedes fordítótársam, Clive Wilmer versei közül is azok érdekelnek jobban, amelyek tele vannak kultúrtörténeti és képzőművészeti utalásokkal, például egy Brueghel-képről mindketten írtunk, teljesen más megközelítésben. Nem mindegy, hogy valaki járt-e Páduában, vagy mennyire ismeri Oxfordot és Cambridge-et, Párizsról nem is beszélve.

Juhász Tibor: Dsida Jenő munkássága kiemelkedően fontos a számodra, több értelmeződ felvetette már annak a lehetőségét, hogy ezekből a Dsida-szövegekből akár egy önálló monográfiát is összeállíthatnál. Ugyanakkor az is szembetűnő, hogy 2000 óta négy köteted jelent meg Erdélyben, köztük a 2018-as *Erdélyi arcok*, amelyet a nemrégiben elhunyt Kovács András Ferenc szerkesztett. Mindebből arra következtetek, hogy a Dsida-kutatásod egy nagyobb, átfogóbb, az erdélyiséggel kapcsolatos érdeklődés részét képezi. Mi a fontos neked Erdélyben?

Gömöri György: A költőket sokféleképpen lehet osztályozni: szerintem vannak főleg „képi” és „zenei” fogékonyságú költők. Én kamaszkoromban beleszerettem Kosztolányiba és Dsida Jenőbe, éppen nyelvük zeneisége miatt. Innen ered Dsida-kultuszom, bár aligha tudnék jobb monográfiát írni róla, mint Láng Gusztáv. Ez „erdélyiségem” eredője, de 1956 óta sokszor jártam Erdélyben, rendszeres munkatársa vagyok a *Korunk*nak és pár éve Hídverő-díjat is kaptam a munkámért. Közhely, hogy a magyar történelem értelmezhetetlen az erdélyi fejedelemség nélkül, de még a régi magyar–angol kapcsolatok terén is dobogós helye van a partiumi és erdélyi peregrinusoknak. Sok erdélyi könyvről írtam az amerikai *World Literature Today* című folyóiratnak, és a szépen illusztrált *Erdélyi arcokkal* mintegy megünnepelem ezt a kapcsolatot. Csak arra kérem ennek a könyvemnek olvasóit, ne higgyenek Bem József díszegyenruhájának, sohasem hordott ilyet, 1849-ben sem, de ebbe már valóban nem volt beleszólásom.

Juhász Tibor: A *Magyar Filozófiai Szemle* 2022/3-as lapszámában jelent meg egy tudománytörténeti tanulmányod Isaac Newton első magyar híveiről és követőiről.

Most csak a nyitóbekezdés zárójeles megjegyzését léptetem be a beszélgetésünkbe, amelyben távoztatód magadtól a tudománytörténész titulust, mert kifejezőbbnek, ezért vállalhatóbbnak látod a „kapcsolat-történész” megnevezést. Milyen alapvető megfontolások mondhatók el a tudomány történetéről akkor, ha „kapcsolat-történészként” próbálunk közelíteni hozzá?

Gömöri György: Érdekel a tudomány fejlődése, de még inkább az egyes tudósok, illetve írók kapcsolatrendszere, a networking a protestantizmus kezdetei óta, aminek bizonyítékai a baráti emlékkönyvek, az „album amicorumok” elterjedése Európa-szerte. A komolyabb Newton-kutatást is ezek, vagyis Isaac Newton bejegyzései alapján kezdem művelni, de még ennek is van magyar vonatkozása, mert a ma ismert Newton-bejegyzők között van ám egy magyar is: Pápai Páriz Ferenc, aki pénzügyűjtő megbízatással éveket töltött Angliában. Bár a British Library óriási albumanyagát átnéztem és jól ismerem, néha még mindig akadnak valahol eddig ismeretlen albumok, amelyekből meg lehet tudni, hogy egy magyar peregrinus ki mindenkivel találkozott, hány évet töltött Hollandiában vagy Angliában. Bánfihunyadi János rózsakeresztes olvasmányairól se tudnánk két emlékkönyvi bejegyzése nélkül. Szerintem a kapcsolattörténet az egyetemi matrikulációkkal és a magánlevelezésekkel egybekötve tud csak teljes képet rajzolni a magyar peregrinációról, ezért is tartom lényegesnek alapos művelését.

Juhász Tibor: Az emigrációról már sokat beszélünk, a hazatéréssel járó tapasztalatoknak azonban még nem adtunk elég teret. '56 miatt mentél el és '68-ban jöttél haza először – megkockáztatom, hogy e két nevezetes dátum segítségével az otthonnal kapcsolatos közeledések és távolodások dinamikája is leírható. Egyetértesz ezzel a megállapítással? Milyen érzés volt tizenkét év után először hazalátogatni? Most, 2024-ben, hol a hazád, hol az otthonod?

Gömöri György: 1956 után és nem csak „miatta” mentem külföldre, de nem azzal a gondolattal, hogy végleg kinn is maradok, ezt már többször megírtam. 1967-ban lettem brit állampolgár, így '68-ban megkockáztathattam egy hazalátogatást első, osztrák feleségemmel. Éppen a szabadságot kóstolgotat Prágából jöttünk a reménykedő Pozsonyon át Budapestre, itt ért a beavatkozás híre. Három napon át, amíg hírzárlat volt, az emberek kitétték az ablakba a rádiókat, mindenünnen a Szabad Európa harsogott. A Prágai Tavasz elfojtására szerintem a magyar írótsadalom rosszul reagált, Illyés „szélárnyék”-elméletére hallgatva, teljes csöndben maradt. De a helsinki konferencia után megindult a rendszer erjedése, kicsit én is részt vettem az egypártrendszer „fellazításában”. A rendszerváltás után, amennyire egyetemi szabadidőm engedte, gyakran jártam Budapesten, bár mindig kicsit idegennek éreztem magam, és angolnak tartottak ismerőseim. Balatonfüreden többször jártam, én lettem az első Salvatore Quasimodo-díjas, Pécssett később Janus Pannonius Fordítói Díjat vehettem át, Szegeden pedig szenátorrá választott az egyetem, kaptam is tőlük egy szép, lila tógát. Hogy hol vagyok otthon? Bár az angoloknak mindig hangsúlyozom, hogy Magyarország a szülőházam, sok év Cambridge után Észak-Londonban élek több mint tíz éve, itt ültet a kertben tulipánt a feleségem, itt van az otthonom. Ami nem jelenti,

hogy ne aggasztana hazám sorsa, illetve egyre rosszabb híre a mai Európában. És persze a szívem ma is, változatlanul baloldalon dobog.

Juhász Tibor: Véleményed szerint annak, aki még csak készül a Gömöri-pályával történő megismerkedésre, hol kínálkoznak a legtöbbet ígérő belépési pontok? Más szóval: ha most végigtekintesz közel hetven önálló könyvet számláló életműveden, mely köteteket érzed a legfontosabbaknak?

Gömöri György: Versesköteteim közül az *Ez, és nem más*, az *Őszi magánbeszéd*, *A száműzetés kertje* és a *Rózsalovaglás* címűeket említeném, a tanulmánykötetek közül pedig talán a *Nyugatról nézve*, *A bujdosó Balassitól a meggyászolt Zrínyi Miklósig*, az *Erdélyi merítések*, *Az én forradalmam*, *Kultúránk követői a régi Európában*, a Savariánál megjelent és már említett *Elvándorlók és elvágódók* a legfontosabbak. És a teljes egészében a lengyel irodalomnak és lengyel kapcsolataimnak szentelt új könyvem, a *Norwidtól Herberdig*, amiről már beszéltem az interjú elején.

Juhász Tibor: Mi az, amit még nem sikerült megírnod, viszont nagyon szeretnél?

Gömöri György: Megírtam versekkel tarkított önéletrajzomat 1990-ig, már találtam is rá megbízható magyar kiadót. Ami egyéb terveimet illeti, örülnék, ha az elmúlt években írt újabb Balassi-tanulmányaim, illetve más, újabb irodalomtörténeti szövegeim is megjelenének önálló kötetben. Aztán van még simítgatni valóm egy amerikai folyóiratnak szánt, *Newton's first Hungarian followers* című dolgozatomon. De sohasem lehet tudni, mennyi időm van hátra.

